

Obzor

**Kam se dívají hodné holky
aneb Kritika antipornografické kritiky**Kateřina Lišková, *Hodné holky se dívají jinak. Feminismus a pornografie.*Praha/Brno: Sociologické nakladatelství (SLON) ve spolupráci
s Masarykovou univerzitou 2009, 178 stran.

„Osud toho, co říkáme a děláme, je v rukou pozdějších uživatelů,“ píše v knize *Science in Action* francouzský sociolog Bruno Latour.¹⁾ Významy faktů, věcí či uměleckých děl totiž podle něj nejsou inherentní součástí těchto produktů, ale jsou vytvářeny až v sítích interakcí aktérů, kteří s fakty, věcmi či uměleckými díly nakládají. Proto také má význam studovat, jak se s těmito produkty nakládá po jejich vzniku – rozplétat pavučiny významů, v nichž jsou zavěšeny. Pro brněnskou socioložku Kateřinu Liškovou se předmětem takového studia stala pornografie – respektive to, jak se k ní staví feministický antipornografický diskurs. Čím feministky podkládají svůj argument o ústřední roli pornografie v reprodukci genderové nerovnosti? Jak je chápána žena v antipornografickém diskursu? Existuje antipornografický diskurs také v České republice? Jak rozumět tvrzení, že pornografie diskriminuje ženy? Jaké jsou politické konsekvence takového prohlášení? Především na takové otázky odpovídá kniha *Hodné holky se dívají jinak*, kterou ve spolupráci s Masarykovou univerzitou v Brně vydalo Sociologické nakladatelství (SLON).

Text je přepracovanou verzí autorčiny dizertace obhájené na Masarykově univerzitě v roce 2007. Lišková v současné době přednáší v Brně na oborech genderová studia a sociologie a výzkumně se věnuje otázkám genderu, sexuality a sociální organizace intimity. Obsahem i svým názvem kniha navazuje na badatelčiny předchozí aktivity. Pod stejným názvem již téma publikace stručně zpracovala pro sborník *ABC feminismu*,²⁾ který v roce 2004 vydalo brněnské sdružení Nesehnutí. Totožně pojmenovala i přehlídky feministické pornografie, které organizovala ve dvou pražských a dvou brněnských kinech a na nichž představovala feministické alternativy k mainstreamové pornografické produkci. České publikum mělo možnost seznámit se mimo jiné s díly režisérek Annie Sprinkle či Candidy Royalle. Autorka se tématu tedy věnuje nejen na akademické půdě, ale i mimo ni. Aktivismus však Liškové nijak nebrání téma zpracovat vědecky. Nicméně ani svá východiska v knize nijak nezastírá. Studie je podle ní prací politicky angažovanou. „Jako autorka se hlásím k feminizmu a o to víc mi záleží na tom, jaké ideály feministické hnutí prosazuje,“ píše v úvodu. V tomto směru kniha také konvenuje proudům feministické epistemologie, jež veřejně deklarují stanoviska, ze kterých nazírají sociální svět a zpochybňují epistemickou neutralitu.

1) Bruno L a t o u r, *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge: Massachusetts 1987, s. 29.

2) Srov. Kateřina L i š k o v á, *Hodné holky se dívají jinak aneb Feministické spory o pornografii*. In: Lenka Formánková a Kristýna Rytířová (eds.), *ABC feminismu*. NESEHNUTÍ: Brno 2004, s. 139–148.

Knihu autorka rozdělila do tří hlavních částí. V první části se věnuje formování antipornografického diskursu v kontextu feministického hnutí. Nejprve kontextualizuje situaci v současné Evropě ve vztahu k debatám ve Spojených státech. Poté popisuje teoretické podhoubí, z něhož vyrostl zmiňovaný americký antipornografický feminismus. V druhé části práce se pozornost přesune od amerických debat k české realitě. Kapitola se zaměřuje na současný český diskurs, který kolem tématu pornografie budují obory sexuologie a kriminologie. Smysl této kapitoly je podle autorky trojí: za prvé ukázat, v jaké podobě se objevuje antipornografický diskurs v současném Česku, za druhé analyzovat, s jakými teoretickými předpoklady a vědeckými nároky česká sociologie a kriminologie pracují, a za třetí popsat rezonance diskursů těchto disciplín s antipornografickým diskursem. V závěrečné, třetí části publikace Lišková zkoumá argumenty feministek spojující pornografii a diskriminaci žen. Pornografie podle citovaných autorek není pouhým zobrazením žen v podřízeném postavení, které pramení z jiných zdrojů, ale podřízené postavení přímo vytváří a samo o sobě představuje diskriminační praktiku. Lišková se v této části znovu vrací k pracím Catharine MacKinnon. Na otázky tematizované touto představitelkou antipornografického hnutí pak hledá sociologicky relevantní odpovědi založené zejména na dílech Johna Langshawa Austina, Jacquese Derridy a Pierra Bourdieuho.

Vývoj debat o pornografii v rámci jednotlivých feministických proudů odráží uvažování o sexualitě obecně. Proto i Lišková před zmapováním názorů na pornografii zaměřuje svou pozornost na feministickou debatu o sexualitě a tělesnosti. Pro všechny feministické proudy je tělesná odlišnost muže a ženy společným jmenovatelem sociálního řádu a nespravedlivého genderového uspořádání. Čím se však jednotlivé feministické proudy liší, jsou strategie akce, k nimž vybízejí. Na jedné straně stojí radikální feminismus, jenž pro Liškovou zosobňuje Shulamith Firestoneová. Podle jejího názoru se ženy osvobodí jedině tehdy, pokud se vymaní z břemene biologické reprodukce, a tak se zruší z toho vyplývající genderové rozdíly. Naopak kulturní feminismus – zosobněný Adriennou Rich – usiluje o přeznačení toho, co je důvodem podřízeného postavení žen, a o upevňování takto kulturně redefinované ženskosti. V základu nového sociálního uspořádání by pak měly být typicky ženské vlastnosti – péče, obětavost či laskavost. Pro kulturní feministky je útlak žen důsledkem potlačení ženského principu. Upozorňují, že ke skutečným změnám může dojít jen v tom momentě, kdy se kultura přesměruje k ženským hodnotám. Kulturně-feministické psaní se podle Liškové vyznačuje také jistou dávkou sexuálního puritanismu. Některé z autorek tohoto proudu například adorují viktoriánskou sexualitu či odmítají antikoncepci jako mechanický a patriarchální prostředek, který se podílí na objektifikaci žen. Nereflektovaně pak dichotomizují ušlechtilý a neušlechtilý sex, přičemž ten druhý vždy slouží mužům. Takto si podle Liškové počínají i dvě klíčové autorky antipornografického diskursu, které měly výrazný vliv na americkou antipornografickou legislativu: Andrea Dworkin a Catharine MacKinnon.

Andrea Dworkin chápe podle autorky pornografii jako pouto spojující všechny muže, bez rozdílu věku či pozice, proti všem ženám. S premisami silné větve kulturního feminismu rezonuje i její představa, že maskulinita je nezměnitelná a muži jsou na základě své maskulinity nepřátelé žen. Jádrem maskulinity je pak násilnost, která se zhmotňuje v pornografii. Pornografie je tak otázkou života a smrti – centrálním produktem, který udržuje v chodu patriarchát jako společenský systém mužského zájmu. Pornografii s analýzou znásilnění však propojují i další autorky. „Pornogra-

3) Viz Robin Morgan, *Theory and Practice: Pornography and Rape*. In: Laura Lederer (ed.) *Take Back the Night: Women on Pornography*. New York: William Morrow 1980, s. 150.

fie je teorie, znásilnění je praxe,“ cituje Lišková výrok Robin Morgan z roku 1974.³⁾ Podle Catharine MacKinnon pornografie reprodukuje společenskou nerovnost. Pornografie potvrzuje mužům jejich privilegovaný status, dovoluje jim cokoli, k čemu pocítí touhu. Obdobně jako u Dworkin i u MacKinnon stojí pornografie ve středu sociálního řádu, který utiskuje ženy. MacKinnon podle Liškové zrevidovala dřívější „znásilnění je násilí, ne sex“ na „znásilnění je sex, ne násilí“, kdy jakýkoli sexuální styk analyticky splynul se znásilněním. MacKinnon také ve svém díle spojuje feminismus s marxismem. Čím byla Marxovi práce, tím je feminismu sexualita, míní americká aktivistka. Lišková však kriticky upozorňuje, že v díle MacKinnon jsou ženy pouze oběti. Kdybychom přijali takovou teorii genderu, dostali bychom se do překerní situace: „Může být žena stále ženou, aniž jí někdo ubližuje?“ táže se brněnská socioložka.

Ve své kritice feministické kritiky pornografie Lišková rovněž upozorňuje na paradoxní a nesamozřejmé prolínání radikálního feminismu a morálně konzervativní pravice. V sedmdesátých letech není téma sexuality a pornografie pouze doménou feministických autorek, ale i konzervativních ochránců rodinného krbu a tradičních hodnot. Tradiční rodina je v jejich naraci tím, co bezpečně pacifikuje mužovy sklony k promiskuitě a násilí. Obě tyto na první pohled antagonistické skupiny se snaží oslovit ženy, pro obě skupiny jsou muži problémem a ženy řešením a obě skupiny spojuje i důraz na heterosexualitu. Toto však není jediný směr, ze kterého lze kritiku antipornografických proudů vést. Další autoři také upozorňují, že radikální kritika sexuality jako způsobu reprodukce nerovných sociálních vztahů je tím, co mnohé ženy, které nechtějí svůj sexuální život obětovat, od feminismu odrazuje. V neposlední řadě také Lišková zmiňuje kritiku fundamentálního binarismu, kdy je ženství definováno jen jako odvrácená strana mužství, kterou předkládají francouzské autorky Hélène Cixous, Luce Irigaray a Julia Kristeva. Vedle nich čelné místo v kritice antipornografického diskursu z epistemologických pozic patří i odmítnutí univerzální ženské identity, které nalézáme u Judith Butler.

V části věnované českému diskursu Lišková analyzuje dva knižní tituly, z nichž jeden patří do oblasti sexuologie a druhý kriminologie. Jednak jde o knihu napsanou kolektivem autorů pod vedením kriminologa Jana Chmelíka *Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita*,⁴⁾ jednak o knihu sexuologa Radima Uzel *Pornografie aneb Provokující nahota*.⁵⁾ Knihu vytvořenou kolektivem autorů Lišková analyzuje jako první. Obdobně jako v dílech antipornografického diskursu amerického i zde nalézá jasnou distinkci mezi dobrou a špatnou sexualitou. Pornografie patří společně s prostitucí do druhé jmenované kolony. Člověk je podle Chmelíka pornografií redukován na samu fyziologickou podstatu přehnaně reagující na základní sexuální stimuly, pornografie ponižuje lidskou důstojnost, hrubě zasahuje do dobrých mravů, vyvolává pocit studu a ošklivosti a zvyšuje agresi. Uzel na druhou stranu označuje útoky proti pornografii za negativní postoj k nahotě a sexu jako takovému. Pornografie je podle něj součástí sexuální otevřenosti, které je zapotřebí, a je navíc podle známého českého sexuologa prevencí proti sexuálnímu vykořisťování. Ovšem ani Uzel podle Liškové není ve svém vztahu k pornografii zcela konzistentní. Jinak by neměl v úvodu své knihy potřebu čtenáře ujistit, že sám není čtenářem ani konzumentem tohoto žánru. Obdobně jako u konzervativních autorů i u něj se sexualita rovná svazkům osob různého pohlaví. V českém vědeckém diskursu se i tak odlišní autoři, jakým je konzervativní Chmelík na jedné straně a liberální Uzel na straně druhé, shodují na tom, že sexualitou nevyřčeně míní prokreativ-

4) Jan Chmelík (ed.), *Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita*. Praha: Portál 2003.

5) Radim Uzel, *Pornografie aneb Provokující nahota*. Praha: Ikar 2004.

ní sex monogamního heterosexuálního páru zakládající rodinu. S antipornografickými feministkami se Chmelík podle Liškové shoduje navíc i na propojení sexuálních aktů s agresí, stejně jako ony i český kriminolog spojuje sexuální vzrušení s násilným chováním. Ve shodě s feministickým hnutím také kritizuje objektifikaci žen. V čem se od nich ale odlišuje, je důvod k této kritice. Ten je u Chmelíka morální, na rozdíl od feministických proudů, které zdůrazňují aspekt sociálních nerovností. Naopak Uzel svou liberálnost k pornografii využívá ke kritice feministických proudů, které chtějí tento produkt lidské činnosti omezovat. Zatímco konzervativce Chmelík s antipornografickým feminismem souzní, tak liberál Uzel se s ním výrazně rozchází, uzavírá analýzu Lišková.

V poslední části knihy se autorka věnuje sociologické kritice antipornografického diskursu. Na jejím počátku se znovu vrací k dílu Catherine MacKinnon. Tentokrát se ale soustředí na její tezi, že pornografie je sama o sobě činem, a to činem vedoucím k diskriminaci určité skupiny osob. Podpírá jí svůj centrální právní argument, že pornografie není slovem, a tudíž ji není třeba chránit v rámci svobody slova. Pornografie představuje podle ní masturbační materiál – používá se jako sex, tudíž je to sex. Nelze ji tedy považovat za reprezentaci sexuality, je sama o sobě sexualitou. Lišková její teze dává do souvislosti s lingvistikou Johna Langshawa Austina. Byť MacKinnon z něj ve svých pracích vychází, tak analyzuje jen situace, kdy pornografie funguje pouze jako konající performativ (sama o sobě znamená čin), ale netematizuje takové momenty, kdy jako konající performativ selhává. Dalším kritickým impulsem pro vyrovnání se s antipornografickým diskursem jsou pro Liškovou práce Jacquese Derridy. MacKinnon podle ní postuluje jasnou a definitivní souvislost mezi řečovými akty a jejich zraňujícím účinky, ale nebere nijak v úvahu proměnlivost těchto aktů v čase, implicitně nakládá s řečovým aktem jako se stabilním a jednou pro vždy daným významem. V závěru této části knihy pak Lišková zkoumá antipornografické hnutí jako svého druhu rituál. Vychází při tom především z díla francouzského sociologa Pierra Bourdieua. Ženám tak antipornografické hnutí podle Liškové nabízí instantní diskurs, který spojuje snadno osvojitelné binární opozice s aplikovatelností na celý sociální systém. Bezpodmínečnou formulací pornografie = realita = dominance se ze zřetele ztrácí fakt, že je to právě vztah k sociálním rituálům, který vytváří nezbytnou podmínku pro jejich provedení. Zdařilost performativu je dána mimo jiné i měrou, se kterou aktéři či aktérky o mechanismech jeho fungování nepřemýšlejí. Antipornografický feministický diskurs tak upevňuje staré binární distinkce, proti kterým se ale částečně i vymezuje – jako je například muž/žena, kultura/příroda či čisté/nečisté. Tato strategie je neúčinná, protože není dostatečně radikální a nejde k jádru věci, uzavírá Lišková.

Na celé knize je třeba ocenit poctivou práci se zahraničními prameny. Znalost americké feministické literatury je obdivuhodná, stejně tak i schopnost, s jakou autorka odhaluje souvislosti mezi jednotlivými proudy feminismu a jejich historickou podmíněností. Knihu lze v tomto ohledu číst i jako úvod do dějin feministického hnutí, který akcentuje nejen jeho akademickou, ale i aktivistickou podobu. Odvrácenou stranou autorčiny rozsáhlé znalostní báze jsou občasné odbočky k obecným problémům sexuality, vztahu feminismu k ženské homosexualitě či způsobům, jak česká sexuologie rozumí deviantnímu chování, či lpění na detailech, které čtenáře odvádějí od merita věci. V kontrastu s výbornou prací se zahraničními prameny stojí ale střední část knihy, kdy autorka analyzuje českou situaci. Lišková nedostatečně vysvětluje už samotný výběr dvou analyzovaných prací. Je legitimní srovnávat popularizační knihu na jedné straně a na druhé straně učebnici? Lze do těchto dvou publikací redukovat celé české kriminologické či sexuologické bádání, jak to činí autorka na několika místech knihy? Čtení tak provázejí pochybnosti, zda se

v českém diskursu nedopouští obdobných generalizací jako zmiňované americké feministky v případě pornografie. V této části knihy také častěji a na větším prostoru odbíhá od problematiky pornografie. Analýze by výrazně prospělo lepší metodologické zacílení a podrobnější analýza diskursu různých forem české kriminologie a sexuologie. Nicméně ve třetí části se Lišková vrací k vysokému standardu první části knihy. Zatímco první část by bylo možné stále ještě označit za velmi poučený kompilát, v poslední části knihy jsme svědky teoreticky fundované interpretace antipornografického diskursu a jeho vnitřních rozporů.

Proč ale psát ve filmovaném časopise o knize, která se filmu dotýká jen okrajově? Upozorňuje totiž na to, jak je při studiu recepce díla jeho publikem důležitý kontext vnímání. Do popředí analýzy staví struktury, jež ovlivňují předporozumění žánru či dílu. Studie Liškové totiž na mnoha místech velmi přesvědčivě dokládá, jak intelektuální či politické debaty určují způsob, jakým dílu či žánru rozumí jeho publikum. Zmiňuje například výzkumy, které ukazují, že dojmy žen ze sledování pornografie jsou ovlivněny antipornografickým feminismem, a to dokonce u některých respondentek přímo četbou zmiňovaných autorek. Diskurs odpůrkyň pornografie se totiž stal nedílnou součástí toho, jak společnost o tomto žánru uvažuje a jaké pocity při jeho sledování má (některé respondentky výzkumů zkoumajících vnímání pornografie například uváděly, že vlivem antipornografického feministického diskursu trpí při sledování pornografických děl pocitem viny, a to i tehdy, kdy je samotný obsah nepohoršuje či dokonce i baví). Studium genealogií diskursivních struktur se tak ukazuje být významné pro výzkum diváckých recepcí, které z těchto struktur vyvěrají. Protože tyto struktury výrazně ovlivňují to, kam a s jakým pocitem se hodné holky dívají.

K a r e l Č a d a